

ПОЛИТИЦИ ИЛИ ПАРТИЗАНИ? БЕЗСИЛИЕТО НА БРИТАНСКОТО УПРАВЛЕНИЕ ЗА СПЕЦИАЛНИ ОПЕРАЦИИ В БЪЛГАРИЯ, 1940-1944¹

Мариета Станкова

Не може да се каже, че историята на британските действия в България през Втората световна война е била обект на задълбочени проучвания.² Остарялото и непълно изследване на въпроса е очевидно, особено ако бъде сравнено с Югославия и Гърция.³ Това до известна степен отразява ограничения мащаб на действията, извършени във и по отношение на България. Наистина, тя не преживява траматичните граждански войни, в които затъват нейните съседи, нито пък привлича високоподготвени британски агенти от ранга на Фицрой

1 Превод от английски език: Александър Николов

2 Barker, E. *British Policy in South-East Europe in the Second World War*. Macmillan, Basingstoke, 1976; Barker, E. et al. (eds.) *British Political and Military Strategy in Central-Eastern and Southern Europe in 1944*. Macmillan, Basingstoke, 1988; Единственият бегъл поглед върху американските действия спрямо България – Вж. Boll, M. M. *Cold War in the Balkans: American Policy towards Bulgaria 1943 - 1947*. University Press of Kentucky, Lexington, 1984.

3 Williams, H. *Parachutes, Patriots and Partisans: The Special Operations Executive and Yugoslavia, 1941-1945*. C.Hurst, London, 2003; Lane, A. *Britain, the Cold War and Yugoslav Unity, 1941-1949*. Sussex Academic Press, Chichester, 1996.

Маклийн или К. М. Уудхауз, които по-късно се превръщат в „защитници“ на страните, в които са били назначени и остават такива до края на живота си. От британска гледна точка най-драматичният „български епизод“ е убийството на майор Франк Томпсън през юни 1944 г. по време на мисията му при българските партизани.

Събитията в България могат да бъдат разглеждани най-много като странични случки, които не заслужават британското внимание или ресурси във връзка с проучването на съществените военни усилия на Великобритания в глобален мащаб. Но това едва ли е задоволителна интерпретация, именно с оглед на близостта на България до Гърция и Югославия и нейното значение за традиционните британски интереси в Източното Средиземноморие. Друго обяснение, което е удобно, но е твърде бързо прието за меродавно, откриваме в мнението, че още от началото на Втората световна война България се намирала в съветската сфера на влияние.

Досега, повечето наративи се основаваха изключително върху британска дипломатическа и военна документация. Те разглеждат през пръсти дипломатическите усилия, политическите сметки и военната стратегия и по подобен начин установяват параметрите на британската политика спрямо България. Но инструментите на тази политика между 1941 и 1944 г. почти не са изследвани задълбочено. Именно върху тях се фокусира настоящата статия, опитвайки се да открие реалното ѝ значение чрез проучване на нейното изпълнение на място. Това е възможно благодарение на сравнително скорошното отваряне на архивите на Управлението за специални операции, което позволява разглеждането на британската намеса в България по

време на Втората световна война в една нова светлина. Българският случай е показателен за това по какъв начин британската политика е била изработвана и, което е по-важно, как е била прилагана, когато една страна без реално значение изведнъж се сдобива с непропорционална значимост.

* * *

Когато на 1 март 1941 г. България се присъединява към Тристранния пакт, Великобритания прекъсва дипломатическите отношения, но не обявява война. Правителството на Богдан Филев е това, което обявява война на Великобритания и САЩ през декември 1941 г., солидаризирайки се със страните от Оста вследствие на японското нападение срещу Пърл Харбър. От този момент нататък, Великобритания, след като само половинчато се е опитала да отклони България от Оста,⁴ ще се стреми да изработи стратегия, с която би принудила царството ако не да се обърне срещу Германия, то поне да се върне към позицията си на неутралитет.

Точно както и преди войната, през 1941-1944 г. България рядко получава приоритет в британското политическо и военно планиране. Тъй като не участва активно в бойни действия, страната е обект на спорадичен интерес главно при обсъжданията на идеята за отваряне на Втори фронт в Източното Средиземноморие. България остава сравнително отдалечена от основните военни сблъсъци и попада в обсега на съюзническата авиация едва след десанта в Сицилия през септември 1943 г. Логистичните трудности се усложняват и от факта, че вътрешнополитическата ситуация в страната

4 Димитров, И. *Англия и България 1939 - 1941*. Издателство на ОФ, София, 1983.

не благоприятства за развитието на едно значително съпротивително движение, с което Великобритания би могла да си сътрудничи. България избягва германската окупация, не се ангажира в преки военни действия и под покровителството на Германия си осигурява съществени териториални придобивки, демонстрирайки пред Великобритания едно относително стабилно управление, върху чийто курс не би могло да се влияе лесно нито с открити, нито пък с прикрити средства.

Колкото до британските следвоенни схеми, България е включена главно в плана, предвиждащ създаването на Балканска федерация, който обаче на практика е спрял от Съветския съюз на Техеранската конференция. Царството не се намира във война със СССР и това налага сурови ограничения върху британската политика. Лондон признава съществения съветски интерес в България и много внимава да не създаде негативни представи в Съветския съюз относно действията си спрямо нея. Освен това трябва да се има предвид британската подкрепа за емигрантските правителства на Гърция и Югославия. И двете са от голямо значение за британската политика в региона, като таят лоши чувства към България.⁵

Все пак Великобритания не може изцяло да пренебрегне България. Особено силно британското правителство отхвърля линията, защитавана от София, че участва във войната чисто „символично“. Не само, че българската окупация на гръцки и югославски територии освобождават германски дивизии да се сражават на други места, но страната също така предоставя на Райха жизненоважни комуникации и осигурява достъп до Черно

5 Stankova, M. *Bulgaria in British Foreign Policy 1943 – 1949*. PhD. London School of Economics and Political Science, 1999, 49-53.

море. Като цяло, британските наблюдатели смятат, че стратегически и психологически страната е важно звено в германската хватка над Източна Европа и ето защо излизането ѝ от войната би повлияло по подобен начин и на Румъния, и на Унгария. Но това, често имплицитно британско признаване, че България все още би могла да бъде „ключът към Балканите“⁶, рядко се трансформира в действие. Възможностите за активна британска намеса в страната са малко, а пречките – много.

УСИЛИЯТА НА УСО И БЕЗСИЛИЕТО НА ФОРИН ОФИС (КРАЯ НА 1940 г. – СЕПТЕМВРИ 1943 г.)

Най-важните британски институции, занимаващи се с България в началото на войната, са Форин офис (Министерство на външните работи) и Управлението за специални операции (УСО). Двете радикално се отличават в методите си и преследват често взаимноизключващи се цели. Съвместната им работа в България върви трудно. Те не само трябва да координират действията си в един труден терен, но което е още по-важно, трябва да правят това, като се настройват към променящите се военни приоритети на и извън Балканите.

Когато класическата дипломация минава на заден план, праволинейното разузнаване остава единственото активно действие зад вероятните вражески линии. Така формулирането и изпълнението на военновременната политика към България става все по-зависимо от изграждането на мрежа за събиране на военна и политическа информация. Британските нужди от подобен вид данни стават очевидни в края на 1940 г., когато

6 Както го нарича лорд Халифакс през септември 1939, Цит по: Barker, E. *British Policy*...p. 55.

царството е подложено на изключително силен натиск от страна на Германия с цел включването му в Оста, но Великобритания не се оказва достатъчно подготвена да се сдобие със сведения за гледната точка на българското правителство, а още по-малко да му повлияе по някакъв начин. Несигурността на тази позиция е разкрита още повече през пролетта на 1941 г., когато няколко българи са заловени като британски шпиони и екзекутирани.⁷ В наличните британски източници това събитие не е отбелязано. Известен е обаче фактът, че тайните служби на Лондон са били активни в региона в края на 30-те. Те изпитват сериозни трудности, най-малкото поради гръмогласния отказ на британския пълномощен министър в София сър Джордж Рендъл за стартирането на тайни операции в България преди войната действително да бъде обявена.⁸

Подготовката за работа вътре в страната след предизвестеното дипломатическо скъсване, се превръща в спорен въпрос между Външното министерство и УСО, което се нагърбва с обемна съпротивителна и подривна дейност.⁹ УСО осъзнава, че след скъсването на двустранните отношения, ще бъде изключително трудно да се набират и обучават агенти в страна, която не е известна с пробританските си чувства. Дипломатическата гилдия, за чийто консерватизъм Рендъл е представителен, се отнася с подозрения към УСО.¹⁰ Те са особено ясни

7 Котев, Н. *Британското разузнаване в България 1939-1945 г.* София, 2003, 34-46.

8 Rendel, G. *The Sword and the Olive: Recollections of Diplomacy and the Foreign Service.* Murrey, London, 1957, 174-175.

9 Stafford, D. A. T. *Britain and European Resistance 1940-1945.* Basingstoke, 1980. p.15.

10 Ibid., 20-21.

в България, където Великобритания поради съдържаното си отношение през междувоенния период, има на ограничено влияние и поради това компетенциите на дипломатите лесно могли да бъдат монополизирани от УСО. Рендъл е най-вече загрижен, че продължаващите опити да се подсигури българския неутралитет могат да бъдат увредени от онова, което той разглежда като авантюристични и нереалистични планове. Той неохотно се подчинява на възможното отменяне на решението от страна на Южния отдел на Форин офис и отстъпва, че офицерите за специални операции и разузнавачите от легациите в София и Белград биха могли да използват дипломатическо прикритие. Това се случва три месеца преди България да подпише Тристранния пакт и не преди едно видимо подобрене в цялостните връзки между Форин офис и УСО.¹¹

Въпреки първоначалните институционални и персонални сблъсъци, Форин офис и УСО се споразумяват за най-обща стратегия относно България. И докато към края на 1940 г. Великобритания продължава дипломатическите си усилия да убеди царството да остане неутрално, специалните служби се подготвят и за алтернативното развитие. На този етап усилията на УСО са насочени към политическата съпротива срещу все по-вероятното присъединяване на България към Тристранния пакт. Акцентът е поставен върху необходимостта от установяване на контакти с колкото се може повече организации, обявили се срещу Оста, които да бъдат обединени в широка коалиция, прототип на национален фронт, който да води своята кампания под най-общия лозунг за българска независимост. Една такава организация би се ангажирала с пропагандата

11 HS5/181, CD to Jebb, 05. 11. 1940.

и с целта за мобилизиране на антихитлеристкото обществено мнение, което от своя страна да упражни натиск върху българското правителство за излизане от войната. Същевременно, националният фронт би попречил на бъдещо участие на България във войната по всички възможни начини, включително чрез саботаж и диверсии.

Първоначално УСО смята, че крайната му цел в страната е организирането на бунт на обединените опозиционни сили, ако и когато британските военни власти намерят това за подходящо.¹² Виждането е някак си различно от събитията в Белград, когато с британско участие през март 1941 г. се извършва преврат срещу присъединяването на Югославия към Оста.¹³ С оглед на България, мисленето е по-скоро в рамките на т.нар. „концепция за детонатора“, според която една тайна армия ще бъде готова да въстане в тила на врага, съгласувано с напредването на редовните войски на Съюзниците.¹⁴

В предварителната си работа в България УСО не изключва и сътрудничество с всяка една група, която споделя антиправителствени и антигермански чувства. Но тази откритост и оптимизъм по никакъв начин не срещат автоматична реципрочност. Повечето десноцентристки политици в страната, дори и да критикуват прогерманската политика на българското

12 HS5/181, D/H2 to D/H1, 28. 10. 1940.

13 Stafford, D. A. T. SOE and British Involvement in the Belgrade Coup d'État of March 1941. – *Slavic Review*, Vol. 36, no. 3, September 1977; Onslow, S. *Britain and the Belgrade Coup of 27 March 1941 Revisited*. Institute of Historical Research, London, April 2003.

14 Stafford, D. A. T. *Britain and European Resistance...* p. 32.

правителство, предпочитат да се придържат към рамките на закона¹⁵. Първите британски сондажи през 1940-1941 г. разкриват, че на практика има съвсем малко политически формации, с които си струва да се работи. Онези, които са идентифицирани като партньори, са левицата на Земеделския съюз, Военният съюз и протогеровисткото крило на Вътрешната Македонска Революционна Организация (ВМРО). Всички те са леви радикали, споделящи проюгославска ориентация, а и най-вероятно са посочени от много по-активните югославски връзки на УСО.¹⁶

Трите организации имат други характеристики, които ги препоръчват пред британските специални служби. Военният съюз, оглавен от Дамян Велчев, е смятан за особено важен поради безспорното си влияние в българската армия и полиция. Реализмът заставя британците да признаят, че въпреки че тези офицери са против обвързването на България с Германия, това не ги прави непременно пробритански настроени. Контактите с тези военни са затруднени от изцяло конспиративния характер на организацията и силното им желание да бъдат независими, което не им позволява да приемат средства от чужденци. За разлика от тях протогеровистите, чиято цел е създаването на македонска държава в рамките на южнославянска федерация, са склонни да получат колкото се може повече оръжия и муниции. Терористичната тактика, която бяха използвали широко през 20-те и 30-те години, също така пасва много добре на УСО. Протогеровистите също така ясно показват, че

15 ■ Конституцията е суспендирана и организираната политическа дейност е крайно ограничена от 1935 г.

16 HS5/181, D/H2 to D/H1, 28. 10. 1940.

ще работят „със“, а не толкова „за“ Великобритания.¹⁷

Главното предимство на земеделците е добре организираното им и популярно движение с поддръжници и структури из цялата страна. Те не само са остро критични срещу близостта на настоящото българско правителство с Оста, но също така отдавна се противопоставят на вътрешната политика на режима. Водачът на фракцията „Пладне“, д-р Г. М. Димитров (известен най-вече като Гемето), е добре позната публична личност.¹⁸ Освен политическите си действия, през 1940 г. той предприема и усилия за създаване на формация, наречена Стражи на народната съпротива, която трябва да се задейства в случай че България в крайна сметка застане на страната на Германия. Макар и с неохота, към края на 1940 г. Гемето приема, че неговите опити за съпротива биха могли да спечелят от техническо сътрудничество с британците. Някои съвсем ограничени уговорки в тази посока са направени с полковник С. У. Бейли, който ръководи балканската секция на УСО в Белград.¹⁹

Въпреки че УСО се свърза с Гемето почти около година по-рано, преговорите са под сянката на

17 HS5/181, D/H2 to D/H1, 28. 10. 1940; report D/H2 to D/H1, 28. 11. 1940; Amery, J. *Approach March*. Hutchinson, London, 1973, p. 175. Връзките на протогеровистите с българските комунисти са разкрити във: Семерджиев, П. *БКП, Македонският въпрос и ВМРО*. Macedono-Bulgarian Institute, Detroit, Michigan, 1990, p. 60, 84.

18 Въпреки че не е уникално в българския политически живот, крайното фракционерство в Земеделския съюз е пословично.

19 Moser, Ch. *Dimitrov of Bulgaria. A Political Biography of Dr. George M. Dimitrov*. Caroline House Publishers, Ottawa, 1979, 137-138.

позицията на Форин офис, че първо трябва да бъдат изчерпани политическите средства за влияние върху режима и цар Борис III, и едва тогава да се потърси връзка с българската опозиция. След като Гемето приема сътрудничеството с британските специални служби, техните представители имат множество възможности да потвърдят, че той е „човек с изключително точна преценка и почтеност“²⁰. Всъщност, сред всички повече или по-малко познати публични личности, с които влизат във връзка британците, само той е абсолютно категоричен и безусловен в поддръжката си за каузата на Съюзниците. Знак за неговата централна роля в британската стратегия е фактът, че една от първите операции на УСО в България е организирането на бягството му от страната в камион, превозващ архивите на британското посолство за Турция в края на февруари 1941 г. Дори Рендъл е убеден, че това е било необходимо и струващо си усилията деяние. Скоро след това Гемето е спасен от британците за втори път, когато трябва да бяга от нападнатия от германците Белград, където се надява да създаде база за българската съпротива. Отново му помагат да достигне до Истанбул, където прекарва по-голямата част от войната, пътувайки също до Кайро и Йерусалим. Под ръководството на британците той създава Комитета „Свободна и независима България“, който контролира две радиостанции, предаващи за България.²¹ Но Гемето очевидно е изолиран от събитията в царството и още по-важно – от основните британски планове относно страната, които се правят в Лондон. Той полага големи усилия за установяване на контакти

20 HS5/181, D/H2 to D/H1, 28. 10. 1940; Moser, Ch. Op. cit., .136-138.

21 Ibid., 157-160.

с привържениците си и колегите политици в България. Под контрола на УСО редовно изготвя известия, които да бъдат вкарвани нелегално по море или по суша в страната. Много малко от тях достигат до целта си и още по-малко получават отговор.²²

За УСО скоро става ясно, че в България не е изградена никаква истинска съпротивителна мрежа, а опозицията е разпокъсана и няма лидери. За УСО е огромно предизвикателство да създаде надеждни канали за комуникация, та камо ли да ръководи някаква диверсия. Един агент на Управлението, посетил България в началото на 1941 г. докладва, че е постигнато „пълно разбирателство“ между трите обсъждани организации, което в най-добрия случай е твърде оптимистично изявление.²³ Ако изобщо е било сключено някакво номинално споразумение, то не е придружено от каквито и да били практически договорености за общи действия. Ако съществуват наистина конспирации, то УСО не успява да ги идентифицира или пък да сътрудничи с извършителите. През март 1942 г., година след зрелищното бягство на Гемето, бюрата на УСО в Лондон и Близкия изток отбелязват разочарование във връзка с факта, че България представлява почти „тъмно петно“ върху картата. Отчаяни от невъзможността да установят каквато и да било комуникация, те предлагат сближаване с „приятелски настроени или корумпирани дипломати“.²⁴ Няма сведения за това, че УСО наистина е предприело действия в тази посока, освен като подкрепя за паралелна инициатива на Форин офис.

22 Rendel, G. *The Sword and the Olive...*p. 178; Moser, Ch. *Dimittrov of Bulgaria...*169-170.

23 HS5/181, report on Bulgaria, January 1941.

24 HS5/181, communications February – March 1942.

Южният департамент на Форин офис, който наблюдава България, е особено наясно относно предимствата, които биха могли да се извлекат от стабилните връзки с царски офицери. Българските изгнаници в Лондон постоянно напомнят за огромното значение на подsigуряването на контакти с армия, която се състои от половин милион добре екипирани, обучени и дисциплинирани мъже. Форин офис е съгласен с УСО, че военните са сред малкото групи в България, които биха могли да организират „революция“. Използвайки доста произволно този термин, двете институции имат предвид „да организират военна революция, която в най-лошия случай ще неутрализира българската армия като ефективна бойна сила, а в най-добрия ще я превърне в армия, подкрепяща Съюзниците“²⁵

Според възгледите на Форин офис това е в съответствие с българските традиции на военни преврати в междувоенния период и отразява историческите основания на обикновените военни дабъда антигермански настроени. Други наблюдатели от нациз епохата Елизабет Баркър, която се занимава с Балканите в Политическото бюро по военните въпроси, също са склонни да приемат възможността за наличие на някакъв антиправителствен център в рамките на българската армия, тъй като според нея, „би било непривично за балканските традиции, ако такъв център не съществува“. Но в средата на 1943 г. тя отправя предупреждение да не се мечтае много и срещу твърде оптимистичните очаквания.²⁶ Форин офис

25 FO371/37153, R5322 and HS5/180, Major Boughey-Howard, 16. 06. 1943, 21. 06. 1943; FO371/43587, R2808, SOE plan, 04. 02. 1944.

26 FO371/37155, R817, Matsankiev memorandum, 12. 01. 1943, R4215, Barker to Southern Department, 08. 05. 1943.

постоянно е готов да разреши контакти с българската армия и се опитва на свой ред да създаде такива. Използват се услугите на високоценения бивш посланик в Лондон Никола Момчилов, който се отказва от поста си след присъединяването на България към Оста. През лятото на 1942 г. Форин офис подкрепя инициативата му за изпращане на персонални писма до трима висши български офицери на служба в окупационния корпус в Югославия.²⁷ В началото на 1943 г. при подобна акция, Момчилов два пъти пише до българския военен министър, а също до посланицата на София в неутралните Швейцария, Испания и Швеция. Всички писма приканват отговорните български кръгове да сложат край на съюза с Германия и да не „седят и да чакат съветските войски“. Писмата са съгласувани с началник щабовете и са доставени чрез каналите на УСО.²⁸

Шансовете на тези комуникации да се осъществят не са по-големи, отколкото на посланията на Гемето. Форин офис не храни илюзии относно незначителната им стойност и въпреки това, проучването на нови средства за проникване в страната изглежда важно. Алтернативата е да не се предприема нищо. В това до голяма степен обречено усилие да бъде „открехната“ България, Форин офис сътрудничи с УСО. Всъщност Управлението само осигурява логистиката и естествено остава второстепенен играч под ръководството на Форин офис. Но посоката на неговите усилия се запазва.

Тъй като не е получен отговор^{29*}, стават ясни

27 FO371/37151, R3420, Momchilov to Sargent, 10. 04. 1943.

28 Rachev, *St. Churchill...*р. 157; FO371/37151, R3420, Momchilov to Sargent, 10. 04. 1943, R3952, Momchilov to Sargent, 30. 04. 1943; FO371/37152, R10716, Momchilov to Sargent, 24. 10. 1943.

29 * В българските архиви няма доказателство, че дори

ограниченията пред този подход, всъщност много сходни на пречките, на които се натъква и Гемето. Опитът обаче не прави Форин офис особено съчувствен към текущите затруднения на УСО. Нарастващото недоволство от отсъствието на каквото и да било позитивно развитие във връзка с България, скоро излиза на повърхността. През август 1943 г. смъртта на цар Борис III поставя началото на важен политически кръстопът за страната, за който обаче в Лондон на първо време постъпва малко информация. Това би могло да е удобен, макар и деликатен момент за британците да предприемат нещо. Бележка от Орми Сарджънт, постоянен заместник секретар на Форин офис, предава добре спешната нужда от сведения: „Имаме ли някаква идея какво става в България? Може ли някой да ни каже нещо? (...) УСО? Близкоизточното разузнаване?“ Подчинените му сухо коментират, че българските контакти на УСО са „негодни“.³⁰ Ясно е, че на този етап Форин офис е зависим дори от базисната информация на специалните служби. Но в случая с УСО, ресурсите са неадекватни, отчасти поради по-ранните разногласия относно основите на подривната дейност в България. Повече от две години след дипломатическия разрыв излизат наяве пълните последици от нежеланието на Рендъл да предостави свобода на действие на УСО.

Прицялата им значимост, трудностите от предвоенния период и началото на войната стават причина за част от британските затруднения с България. Оперативните усложнения са почти затъмнени от нерешени важни политически въпроси. Още преди политическото

само едно от писмата е достигнало до местоназначението си
– Мадрид.

30 FO371/37153, R8978, Sargent, Rose, 13. 09. 1943; Barker, E. *British Policy*...p. 215.

бъдеще на Балканите да се появи в преговорите между Съюзниците, следвоенните планове на Лондон за България са подчинени на признаването на преобладаващи съветски интереси там.³¹ Това е очевидно дори в опити като писмата на Момчилов, за които Съветите научават и искат повече информация. Впоследствие, министърът на външните работи Антъни Идън е предупреден, че ако СССР заподозре Великобритания в сделки зад гърба му, то внезапно целият смисъл на това упражнение би се оказал съмнителен.³²

Голямото препятствие в отношенията с България през първата половина на войната обаче, е политическият статус на онези малцина българи, които сътрудничат с британците. Тук отново се проявяват значителни нюанси в позициите на УСО и Форин офис. Показателно е, че Форин офис твърдо забранява всякакви политически мероприятия с който и да е български сътрудник, за разлика от чисто техническото сътрудничество срещу Оста. Но Гемето не е нещо по-различно от партиен лидер с ясно оформена политическа визия за България. Би било наивно от страна на британците да очакват в контактите с него, че съпротивата може да бъде отделена от политиката и дипломатията. И наистина, Гемето като че ли вярва, че е приет по принцип като водач на българската съпротива, макар че за момента не съществува организирано движение, което да заслужава това име. Такова е впечатлението, създадено у земеделския лидер при пристигането му в Истанбул, където малко по-късно той се среща със сър Стафърд Крипс, британският посланик в Москва.³³ В дейността си в Близкия изток

31 Stankova, M. *Bulgaria in British Foreign Policy...* 32-34.

32 Moser, Ch. *Dimitrov...* p.159; Barker, E. *British Policy...* p. 214.

33 Moser, Ch. *Dimitrov...* p. 147.

Гемето фактически е третиран не само като представител на своята земеделска фракция, но и като пратеник на други български организации, показали склонност да сътрудничат с британските служби. Това също отразява увереността на УСО, че между трите групи е постигнато споразумение. Вътрешните меморандуми на Управлението ясно показват, че първоначално подкрепата на Гемето е търсена предимно поради убеждението на британците, че той представлява връзката с велчевистите и може би дори с комунистите.

Така Гемето „би могъл да е единственият ни контакт и би могъл да ръководи цялата организация в наша полза“³⁴ Но след една година на отношения с Гемето, вътрешно сведение на УСО-Лондон го споменава просто като лидер на партията му.³⁵ За голямо учудване, след още една година, през есента на 1942 г., УСО очевидно вече е подготвено да третира Гемето и съратниците му като приятелски политически лидери в изгнание. На 21 октомври 1942 г. лорд Гленкорнър, началник на УСО-Кайро, пише на Гемето и помощника му Коста Тодоров, че те са признати за ръководители на българска пробританска организация и като такива ще получават помощ съобразно принципите на „лендлийза“.³⁶ Това изявление е в толкова ярък контраст с намеренията на Форин офис, че единственото обяснение за него е, че УСО е пренебрегнало Външното министерство. Дали това да е знак, че УСО е преценило по-добре нуждата да се предложи на българските му сътрудници нещо, което би подпомогнало постигането на техните дългосрочни цели,

34 HS5/181/28 October 1940 D/H2 to D/H1.

35 HS5/183, 25 October 1941, note.

36 HS5/183, Lord Glenconner to Dr.G. M. Dimitrov, September 1941.

ако се наложи да се рекрутират повече хора? Налице е оскъднодокументирана вътрешна дискусия за осветляване на обстоятелствата, около които е изпратено писмото. Някои косвени доказателства сочат, че обратно на първоначалните впечатления, всъщност лорд Гленконър предлага много ограничени политически отстъпки на земеделците в изгнание. Освен че споменава Гемето и съратниците му „не като индивиди, но като сътрудници и представители на земеделците, Военния съюз и протогеровистите“, писмото на Гленконър ги натоварва със задачата да влязат в контакт с тези организации. Обещанието за подкрепа е последвано от напомняне, че УСО има право да променя всяко радиопредаване и с внушението, че то контролира дейността на Гемето. Накрая се споменава възможността да се изпрати Гемето на Балканите и поради това необходимостта той да си намери заместник. Кратък коментар върху писмото обяснява, че става дума за опит да бъде доволен Гемето, което „не е лесно“.³⁷ Освен това, веднага след изпращането на писмото, УСО се опитва да изпрати Гемето в Югославия за създаване на връзка с привържениците му в България чрез четниците на Михайлович.³⁸ Опитът пропада поради влошеното здраве на земеделския лидер, а самото му предприемане е показателно за необходимостта на УСО да се дистанцира от българите – и в политически, и в чисто физически смисъл.

В добавка към скептицизма на Форин офис и разочарованието на УСО, след почти две безплодни години, налице е влошаване на отношенията с Гемето в резултат от дейността на земеделските изгнаници в Близкия изток и Лондон. През юни 1941 г. Гемето

37 HS5/185, 21 October 1942, notes.

38 HS5/185, notes, 16, 23 November 194

и Тодоров установяват връзки с представители на емигрантските правителства на Югославия и Гърция в Кайро. Въпреки че срещите са организирани от УСО, лична инициатива на Гемето е да повдигне въпроса за следвоенното устройство на Балканите и по-специално за Южнославянската федерация. Тук обаче той стъпва на спорна територия, като по-специално гърците изразяват опасения, че това означава, че британското правителство подкрепя идеята за независима Македония.³⁹ Малко по-късно, тъкмо след като британците разсейват неизбежните гръцки подозрения, появата на прямия Тодоров в Лондон през юли 1941 г. предизвика някои неприятни за Форин офис инциденти. Той се оплаква, че му била отказана уж обещана подкрепа да представлява емигрантско българско правителство и да лобира за Южнославянска федерация⁴⁰ Няма обаче паралелно или последващо сведение от самия Гемето, в което той да се оплаква от каквото и да било влошаване на отношението на британците. Също така няма индикации, че той е отслабил предаността си към каузата на Съюзниците. Но все пак, през лятото на 1943 г. Форин офис настоява за ограничаване на действията и отговорностите на Гемето относно пропагандата в България. Това поражда опасения и в УСО дали той изобщо би продължил сътрудничеството си с тях. Правдоподобно изглежда, че без много шум ресурсите са били пренасочени на други места, тъй като двете години на сътрудничество с българските емигранти не постигат особени резултати. Същевременно, Форин офис изглежда проявява истинско

39 HS5/183, various communications 4 June – 3 July 1941.

40 HS5/183, SOE communications, SOE to FO, September 1941; Todoroff, K. *Balkan Firebrand*. Ziff-Davis Publishing Company, Chicago, 1943, 312-313.

безпокойство, че земеделският лидер наистина ще формира правителство в изгнание, което после ще иска официална британска подкрепа. Отказ на Лондон би бил смущаващ с оглед на някогашните ангажменти. От друга страна, признаването би било невъзможно без да бъдат скандализирани кресливите гръцки и югославски съюзници, да не говорим за растящите съветски подозрения.⁴¹

Въпреки постепенното охлаждане към Гемето, по същество позицията на Форин офис не се е променила на практика от момента, в който България се присъединява към Оста. Когато подава оставка от дипломатическия си пост, Момчилов по-специално издига идеята за създаване на българско правителство в изгнание в Лондон, но тя бързо е отхвърлена от Форин офис. Както и в случая с Гемето, с когото едва ли има нещо друго общо, готовността на Момчилов да сътрудничи с британците не е повлияна от твърдия отказ на Форин офис за какъвто и да било политически ангажимент.⁴² Но липсата на предложения за политически отстъпки към потенциалните поддръжници е гибелна за британската краткосрочна необходимост от установяване на връзки с възникващата съпротива или за стимулиране на вътрешна опозиция срещу режима в България.

БРИТАНСКИТЕ ВОЕННИ МИСИИ В БЪЛГАРИЯ

41 HS5/180, special report: April - September 1943, 01. 10. 1943; HS5/190, D/H2ē 28. 09. 1944; Young, K. (ed.) *The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart*. vol.2, 1939-1965. Macmillan, Basingstoke, 1980, p. 115; Moser, D. *Dimitrov...* p. 159n

42 Stankova, M. *Bulgaria in British Foreign Policy...* p. 61; Barker, E. *British Policy...* p. 212.

Към средата на 1943 г. и за Форин офис, и за УСО става все по-необходимо да постигне реални резултати в България. Контактите на Гемето едва-едва дават признаци на живот, а през януари 1943 г. УСО играе „на сляпо“ и губи Дж. С. Морган, най-добре обученения си офицер за работа в страната.⁴³ След успешния десант на Съюзниците в Сицилия става очевидно, че евентуална тотална промяна на българската политика би могла да има решаващо значение за изхода на войната на целия Балкански полуостров. Така че целта за изваждане на страната от войната добива ново, спешно измерение. Същевременно, смъртта на цар Борис III през август 1943 г. предоставя нови дипломатически и пропагандни възможности на Съюзниците. Както винаги, политическите ограничения на Форин офис си остават, но необходимостта от реални действия става наложителна. Все пак, поради зависимостта си от местните партньори, британците са принудени да влязат в някои нелеки съюзи. Повечето свидетелства от зимата на 1943-1944 г. потвърждават, че британците оценяват България предимно от военна гледна точка и акцентират върху наложителното изваждане на страната от войната, дори с цената на съюзяване с радикалната политическа левица. Най-осветляващ относно приоритетите им е фактът, че и УСО, и Форин офис започват да разглеждат сътрудничеството с българските комунисти като изгодно и поради това желано.

Когато България се присъединява към Оста, БРП/к/ още е обхваната от объркването и смущението, породени от Пакта за ненападение Молотов-Рибентроп. Въпреки това британските наблюдатели признават, че тя е една от

43 HS5/180, memorandum on Bulgaria, 7 June 1943; Deakin, W. *The Embattled Mountain*. Oxford University Press, London, 1971, p. 183.

най-упоритите антиправителствени сили, с терористични акции и нелегална дейност в миналото. Но британските агенти не търсят пряка връзка с комунистите преди и непосредствено след избухването на войната. УСО вярва, че Гемето се намира достатъчно наляво в българския политически спектър, за да е в състояние да привлече комунистите за общи действия, ако това се наложи.⁴⁴ Що се отнася до Форин офис, едва в началото на 1943 г., когато в Лондон се увеличават докладите за нарастваща активност на БРП/к/, вниманието му започва да се фокусира по-ясно в тази посока. През февруари Форин офис иска обяснение от главната квартира на УСО в Лондон защо не са били създадени преки контакти с българските комунисти. Незабавната реакция на УСО показва колко малка е търпимостта между двете институции:

„.....тъй като бяхме обвинени от Форин офис, че работим единствено с комунистите в Гърция, сега учтиво ни правят забележка, че не работим с тях в България....относно Югославия не могат да решат дали да подкрепят доверения си съюзник, югославското правителство или т.нар. комунисти, подкрепяни от Русия...но явно е твърде много да се очаква от Форин офис да бъдат последователни“.⁴⁵

Но противоречията са повече очевидни, отколкото реални. Форин офис се отърсва от последните си предразсъдъци и се готви да работи с онези, за които смята, че са ангажирани със сериозната съпротива в България. Това става след като изискванията на военните цели, включително приносът на партизаните, надделяват над по-далечните политически интереси. Всъщност,

44 HS5/181, D/H2 to D/H1, 28 October 1940.

45 HS5/185, SOE report; 13 January 1943; HS5/185, DH/V to CD, 27 February 1943.

Паметникът на майор Франк Томпсън близо до село Томпсън

приемането на пряко сътрудничество с комунистите ясно показва британските приоритети. В тази посока някогашната липса на надеждни контакти в България би могла да бъде представено дори като предимство: то развързва ръцете на британските политически стратегии да предприемат онова, което им се струва най-практичен курс. Те не са ограничавани от връзки с политически елементи вътре или вън от страната, чиято позиция биха

застрашили чрез новите си контакти. Отражението върху позициите на Гемето е напълно очевидно и едва ли е съвпадение, че отговорностите му стават по-ограничени, докато комунистите получават все по-голямо внимание. Всъщност, новините за успешните сражения на комунистите все по-често са придружени от предупреждения, че левите елементи стават твърде силни и разчистват терена за радикални социални промени, които да бъдат подкрепени от приближаващата победоносна Съветска армия.⁴⁶ Също така, липсата на солидни познания за българската съпротива събужда подозрения у някои офицери от УСО, че се ангажират с обикновени „пропаднали типове“, които биха могли да се настроят антибритански. Но надделява мнението, че дори такива хора биха могли да са полезни. Почти както и Форин офис, УСО постепенно губи интерес към политическите пристрастия на потенциалните си сътрудници:

„Дали са добри българи или лоши българи...това са въпроси, които не интересуват УСО. За УСО е важно, че това са българи, които са готови да се бият и да и извършват саботажи срещу българското правителство и германците, въпреки че това означава риск от мъчения или смърт за тях. Такива хора биха могли да бъдат от полза за нас“.⁴⁷

УСО разбираемо е фокусирано върху военните цели и дългосрочните политически последствия от действията му до голяма степен остават извън непосредствените му грижи. От самото начало управлението разбира, че

46 De Santis, H. *The Diplomacy of Silence: the American Foreign Service, the Soviet Union and the Cold War 1933-1947*. Chicago UP, 1980. p.108; FRUS 1944, vol. III, p. 317, Berry to Hull, 25. 03. 1944; HS5/179, 30 March 1943, G.M. conversation with A/HA.

47 HS5/180, Bulgaria situation report, March 1944.

полезността на българското съпротивително движение зависи от размера на британската помощ. Материалната подкрепа е жизнено важна за даване възможност на партизаните да осъществят своята потенциално значима роля. Форин офис не може да пренебрегне следвоенните съображения, въпреки че също е загрижен за военните приоритети. Затова Министерството одобрява подкрепата за българските партизани, въпреки че те едва ли биха застанали зад британските интереси след войната.⁴⁸

През ноември-декември 1943 г. две британски военни мисии са изпратени при българските партизани. Те са спуснати в зони, контролирани от югославската въоръжена съпротива на границата с България. Задачата на мисиите е да преценят силата на нелегалното българско движение и да съберат сведения за оценка дали Великобритания трябва да го подкрепя. Те откриват българските партизани и установяват контакт с представители на ЦК на БРП/К/, които ефективно контролират въоръжената съпротива.⁴⁹

Кратката история на британските военни мисии, първоначално оглавени от Мостин Дейвис, а след смъртта му от Франк Томпсън, е относително добре известна⁵⁰ Политическите дилеми, в които попадат обаче, стават ясни едва сега.

Първоначалните доклади на британските офицери за свръзка, както се наричат началниците на мисиите, са позитивни спрямо българските партизани. Последните твърдят, че са разделили страната на 12 оперативни зони,

48 HS5/185, FO to SOE, 27 February 1943.

49 HS5/180, memorandum on Bulgaria, 07. 06. 1943; Rachev, *St. Churchill...* p. 193.

50 Johnson, S. *Agents Extraordinary*. Hale, London, 1975; Thompson, E. P. *Beyond the Frontier: the Politics of a Failed Mission, Bulgaria 1944*. Merlin Press, 1997.

които се намират под командването на централна военна власт. Този орган също така ръководи въоръжени групи в градовете, отговорни за вълната от политически убийства през 1943 г., особено в София. Британските офицери за свръзка също така се опитват да разберат ролята на политическата организация, стояща зад съпротивата, Отечествения фронт – коалиция от антиправителствени партии. Комунистите се стремят да опровергават подозренията, че ОФ е просто тяхна фасада и че те се застъпват изцяло за съветските интереси. С тази цел те омаловажават своята роля във въоръжената съпротива в България. Офицерите за свръзка предават в Лондон мнението си, че не всички партизани са комунисти и че последните са само едни от основателите на ОФ.⁵¹

Британските офицери получават информация за 12 000 партизани в България^{52*} Нови източници разкриват, че комунистите използват различна статистика за вътрешни цели. През март 1944 г. ЦК на БРП/к/ докладва в Москва, че „има 26 партизански отряда общо, с общ брой на партизаните – 2320“⁵³ От своя страна, УСО в Близкия

51 FO371/43579, R724, Talbot-Rice to Howard, 14. 01. 1944, R3645, BLO report, 21. 02. 1944, R3646, BLO reports, 23. 02. 1944.

52 * Следвоенната западна историография приема тези цифри в противовес на силно преувеличените, които се оповестяват от българските комунисти след септември 1944 г. – Вж. Bell, J.D. *The BCP from Blagoev to Zhivkov*. Hoover Institute Press, Stanford, 1986, p. 63.

53 Първите донесения от британските офицери за свръзка в България твърдят, че партизаните са „няколко хиляди“, по-късно докладват за около 12 000. – FO371/43587, R2808, SOE plan, 04. 02. 1944. По-ниската цифра е потвърдена от донесение до Тито, което посочва общо около 2800 партизани. – AMBP, ОБ15513,

изток, където се получават докладите на британските офицери за свръзка, няма основания да не вярва на получената информация, тъй като не може да я потвърди чрез независим източник. Големият брой на българските партизани изглежда, че се потвърждава косвено и от постоянния поток новини за надигане на левичарската опозиция срещу режима. Самите офицери за свръзка не изразяват ни най-малко съмнение относно искреността на своите комунистически информатори и не могат дори да предположат разминаване между реалността и данните, които получават. Самите те са прикрепени към най-големите партизански отряди, които действат в относително благоприятни обстоятелства край българо-югославската граница. Офицерите за свръзка също така оценяват положително възможностите за партизанските отряди в България да нараснат. Смята се, че населението в България по принцип е левичарски настроено, привлечено от партизанските лозунги и от отделни персонални прояви на смелост. Друг положителен фактор е усетеното нарастване на народното недоволство от вътрешната и външна политика на българското правителство.

Този анализ на ситуацията в България акара УСО да се реши да помага на партизаните. Българската секция на УСО откроява основното значение на времето: в един ранен момент относително малки доставки от оръжие биха изминали дълъг път докато постепенно създадат голяма разлика от досегашната ситуация.

Още по-важен резултат би била вестта, че западните

vol. IV; I.32; Даскалов, Д. *Жан съобщава. Задграничното бюро и антифашистката борба в България 1941-1944*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 1991, с.187. Една още по-малка цифра, 2180, е посочена у Димитров Г., *Дневник...* с. 414.

Съюзници са изпратили помощ. Така би се създавала добра възможност за тайните британски звена да спечелят доверието на партизаните и да установят взаимно сътрудничество на по-здрава основа. Това би убедило българските бунтовници да предоставят на УСО нужната военна информация и да приемат британски офицери за свръзка в други части на страната. Тези разсъждения са приети и от Форин офис, който разрешава по-нататъшно ангажиране и помощ.⁵⁴

След като броят на партизаните в докладите на офицерите за свръзка не се поставя под съмнение, се организират и съответните първоначални доставки.⁵⁵ На българската секция на УСО са зачислени складове с оборудване за 15 000 души. Доставките са планирани да започнат през февруари 1944 г. Предвижда се да са 20 през този месец, като нараснат до 50 през май. Изчислено е, че българските партизани трябва да се снабдят с най-малко 7500 пушки, 18 тона експлозиви и взривни вещества и 2000 чифта военни обувки.⁵⁶ Но оптимистичната схема е блокирана още в началото, защото поради други по-неотложни задачи липсват транспортни самолети. Първоначалното планиране набързо е променено до 15 евентуални доставки през февруари, с надеждата да бъдат компенсирани през следващите месеци. На практика, комбинацията от липса на самолети и лошо време ограничава броя на успешните доставки през февруари и март 1944 г. до три.⁵⁷

54 HS5/180, review of situation in Bulgaria, 29 September 1943.

55 HS5/180, Bulgarian operations, 21 January 1944.

56 FO371/43587, R2808, Force 133 appreciation, 04. 02. 1944; HS5/ 180.

57 HS5/180, situation report, March 1944.

Логистичните трудности още повече са увеличени и от пререструктурирането на УСО. След преместването на Главната квартира на Съюзниците, в началото на 1944 г. оперативният център на УСО се озовава от Африка в Бари, Италия. Но по технически причини, българската и румънската секция остават в Кайро. Командните линии и механизмите за вземане на решения стават много усложнени и това се задълбочава, когато Балканските сили на Съюзниците започват да отговарят за действията на самолетите със специално предназначение, но не и за самите операции. Почти по същото време е създаден и Комитет по балканските дела, който да координира всички действия на Съюзниците в региона, като заглажда конфликтите по приоритетите на институциите. От самото начало обаче тази инициатива е затруднена от неохотата на САЩ да участват в нея.⁵⁸

Позицията на британските офицери за свръзка не е улеснена от съмненията на партизанските лидери относно намеренията на Великобритания за България. През март 1944 г., ЦК на БРП/к/ получава писмо от Москва, от лидера си в изгнание Георги Димитров, който нарежда да се отнасят предпазливо към всякакви британски инициативи и да не дават никакви политически гаранции. Димитров предупреждава, че „империалистическа Великобритания“ би могла да се опита да изтъргува непосредствената материална помощ срещу бъдещо политическо влияние в България. Но времето минава, а доставките не пристигат и партизаните започват да се чудят дали Великобритания не се опитва да разруши тяхната организация. Те подозират, че тя се стреми да унищожи партизанския потенциал за

58 FO371/43654, R4736, Lord Moyne memorandum, 08. 03. 1944; FO371/43655, R10986, 9th meeting of AFHQ Political Committee, 16. 05. 1944.

Подобни твърдения не са базирани на каквото и да било разбиране относно приоритетите на Великобритания в момента. Тези мнения просто отказват да приемат, че намеренията на Обединеното кралство да подкрепи партизаните биха могли да бъдат искрени и пренебрегват факта, че Британия прави това в страните, съседни на България. Няма доказателства за определено британско политическо планиране към края на 1943 г., но, реално погледнато, тези опасения са показателни за дълбоката липса на доверие сред българските комунистически бунтовници по отношение на Великобритания и оттук – за несигурната първоначална база на отношенията между УСО и партизаните.⁶⁰ От своя страна, Обединеното кралство не успява изобщо да оцени обстоятелството, че е възприемано като „коварния Албион“, което е друг аспект на свръхоптимизма му по отношение на българската съпротива и по-специално по отношение на комунистите.

Всъщност, планът за дейностите на УСО, който е одобрен от Форин офис, изброява чисто военни цели. Основната от тях е да се предизвикат оттеглянето на германците от България и падането на българското

59 Драгойчева, Ц. *Повеля на дълга*. т. 3, Партиздат, София, 1980, 495-496; *Работническо дело*, 26. 11. 1947; Lebedev, N.S. *Comintern...* p. 425, 443

60 Обвинението най-напред публично е отправено в началото на Студената война от българския партизански лидер генерал Славчо Трънски в „Работническо дело“, 26. 11. 1947. То е повтаряно неуморно от българската комунистическа историография и напоследък възродено от Thompson, E.P. *Beyond the Frontier: The Politics of a Failed Mission*. Merlin Press, Woodbridge, 1997.

правителство. Ако изобщо се споменава „революция“, то това е в смисъл на военен преврат, който би неутрализирил България като активен противник. Свръзката на Форин офис в Главната квартира в Близкия изток Кит Стийл признава, че разглежда партизаните като инструмент за натиск върху сегашното правителство: „Какво ще се случи, когато България нападне Германия....не е наша грижа, доколкото ще бъдат нанесени щети на Германия.“⁶¹ Съответно, изпратени са стриктни инструкции на британските офицери за свръзка изобщо да не се замесват във вътрешни проблеми. Форин офис настоява да се спазва стриктен неутралитет относно българската политика и в сферата на пропагандата. Едва през лятото на 1944 г. институцията не иска да изглежда, че подкрепя дори имиджа на известния си сътрудник, земеделеца Гемето.⁶² По същото време, първоначалният оптимизъм по отношение на важността на въоръжената съпротива намалява и постоянно променящите се планове за България предвиждат, че „....сбирщината от партизани би могла да бъде призована да проведе мащабни избивания на офицерския корпус и общ саботаж. Те не стават за нищо друго.“⁶³

Същият утилитарен принцип господства, докато висшестоящите офицери на УСО в Кайро и Лондон оценяват акциите на УСО в България, Мостин Дейвис загива в сражение, а Франк Томпсън е пленен и екзекутиран от българската армия през юни 1944 г. По онова време първоначалните големи надежди са се изпарили. Анализът

61 FO371/43579, R3646, Steel to Howard, 24. 02. 1944.

62 FO371/43587, R2808, SOE plan, 04. 02. 1944; FO371/43585, R6050, FO to Cairo, 09. 04. 1944; FO371/43586, R9693, Clutton, 21. 06. 1944.

63 HS5/180, D/H849 observations, 9 March 1944.

заклучава, че акциите на българските партизани имат незначително влияние върху военната конфигурация на Балканите. Неспособността им да влязат в сериозна война с германската и българската армия е и първостепенната причина за решението на Великобритания да прекрати контактите си с тях. Към август 1944 г. лорд Мойн, главен резидент в Близкия изток, признава, че „българите се оказаха неподатливи към нашите опити за изградим сериозно съпротивително движение в същинска България, което би могло да има по-значително влияние върху събитията там.“ Той заключава, че „българските партизани не могат да се сравняват с югославяните по отношение на създаване на свободни зони.“ Според лорд Мойн голяма част от тях са „просто традиционни бандити: рискуването на живота на надъхани млади офицери и още повече доставките на оръжия за най-нежелателни елементи въобще не си струват усилията.“⁶⁴

Тази сурова оценка е оправдана с оглед на факта, че ситуацията се е променила незначително след британската намеса, а нито естеството, нито акциите на българските партизани се променят внезапно в рамките на една година. След като двамата ръководители на британските военни мисии загиват и някои от техните оцелели подчинени стават военнопленници, Великобритания не изпраща повече персонал в България и практически губи напълно контакта си със съпротивителното движение. Това е по-скоро резултат от физически трудности, а не толкова поради факта, че временният съюз с българските комунисти не довежда до никакви военни или политически ползи за Британия. Загубите трябва да се прекратят, но това означава и край на надеждата за спечелване на благоразположението на българската

64 FO371/43579, R12750, Lord Moyne to FO, 15. 08. 1944.

левица. Самият факт, въпреки реалните логистични проблеми, определя финалния негативен резултат от прякото ангажиране на Великобритания в България. Дългосрочното му стратегическо влияние става очевидно едва когато комунистите постепенно се превръщат в сериозни претенденти за следвоенното управление на България.

БОМБАРДИРОВКИТЕ НАД БЪЛГАРИЯ: ПОМОЩ ЗА ПАРТИЗАНИТЕ?

Един друг елемент от британската военновременна стратегия спрямо България, бомбардировките, е относително по-успешен от ангажирането с политици или с партизаните. Определено бомбардировките са онази дейност, която създава реални резултати под формата на български сондажи за мир. Произходът на тази идея не е много ясен, макар че тя би могла да хрумне съвсем естествено на военните плановици още когато страната влиза в обсега на военновъздушните сили на Съюзниците. Знаменателно, тя възниква приблизително по същото време, когато се търсят контакти с партизаните. В момента на зенита на британския оптимизъм, саботажът и бомбардировките заедно с пропагандата, се възприемат като взаимно подкрепящи се аспекти от натиска, упражняван върху България да напусне Оста.

Пряката атака срещу източноевропейските сателити на Хитлер има определени предимства за Съюзниците. Някои тогавашни британски наблюдатели дори мслят, че ограничена, но умело организирана и навременна акция би могла да доведе до капитулацията на цяла Югоизточна Европа в рамките на седмици, тъй като колапсът на един сателит на Оста непременно ще засегне незабавно и останалите. Това на свой ред би било фатално за

Германия, която все повече зависи от ресурсите на източноевропейските си съюзници към края на 1943 и през 1944 г. Според тази логика, загубата на румънските нефтени кладенци, единственият съществен източник на естествен петрол, би могла да има дълбоки последици. Така стратегическото значение на България се състои във факта, че Стара планина е предният бастион, който охранява Дунава, най-важната транспортна артерия за румънския петрол.⁶⁵

В самото царство има малко значителни цели и всъщност първите нападения срещу неговата територия стават, когато времето или други препятствия не позволяват атаки срещу Румъния. През есента на 1943 г. обаче, вниманието към въздушните нападения над България постепенно се увеличава, отчасти поради разискванията, че бомбардировки над германските войски на югославска или гръцка територия крият опасността от предизвикване на жертви сред гражданското население на съюзнически правителства.⁶⁶

Бомбардировките над България са препоръчани за първи път официално от британските началник-щабове в началото на октомври 1943 г. и обсъдени от Комитета по отбраната, оглавяван от премиера, на 19 октомври 1943 г. На последния форум е потвърдено, че царството не само има 8 дивизии, които помагат на германците да окупират Югославия и Гърция, но също така използва сили за борба срещу „бунтовниците, които са наши приятели и чиято съпротива расте всекидневно...“ Чърчил употребява много остри думи, като настоява, че действията на „българските чакали“ не може да се

65 FO 37173, R5514, *The Observer* excerpt, 20. 06. 1943; FO371/43587, R2808, Force 133 appreciation, 04. 02. 1944.

66 Boll, M. M. *Cold War...* p. 17; Miller, M.L. *Bulgaria...* p. 166.

толерира повече, „независимо от това, доколкото те са под ботуша на германците.“ На България трябва да бъде преподаден жесток урок, с основна цел да я накара да оттегли армията си от окупираните територии и така да разтегли германските войски още повече.⁶⁷ Комитетът по отбраната „разгледа внимателно най-добрите методи за притискане на българите. Всички се съгласиха, че изненадващите въздушни атаки над София, заедно с позиви, описващи съдбата на Хамбург и ХанOVER, биха имали най-добър и незабавен ефект“. Преобладаващото мнение е, че „относително малка диверсия с въздушните сили“ би била „напълно достатъчна“. Логиката тук е подобна на онази от дискусиите относно доставките за партизаните. Още повече, че това би могло да донесе значителни политически резултати, по-специално поради факта, че смъртта на цар Борис III през август 1943 г. е дестабилизирала вътрешното положение в България.⁶⁸

Първото нападение над София е осъществено на 14 ноември 1943 г., когато са ударени разпределителните станции, летището и няколко обществени сгради. Общият ефект от нападението е преценен от някои наблюдатели в Лондон като „надвишаващ значително военната стойност на целите“. Смята се, че българското правителство е сериозно загрижено, както относно бъдещи бомбардировки, така и за бързия упадък на обществения морал. Има дори предположения, че продължаващите нападения могат да доведат до вътрешен катаклизъм „който би могъл да представлява тежко затруднение и заплаха за цялата военна структура на Германия на

67 FO371/37161, R12382, Air Ministry to Washington, 20. 10. 1943.

68 *Ibid.*, Air Ministry to Commander-in-Chief ME, Sargent, 26.10.1943.

Балканите.”⁶⁹

По-нататъшните атаки през декември 1943 и януари 1944 г. са преценени като задоволителни, тъй като показват неефективността на българската противовъздушна защита. Животът в София буквално замира и евакуираните разпространяват паника и гняв в страната срещу правителството и Германия.⁷⁰ Вследствие на нападенията, в началото на 1944 г. България изглежда като най-уязвимия от трите съюзници на Оста в Източна Европа: гражданското недоволство нараства и духът на армията пада. В началото на февруари 1944 г. оценка от балканския екип на УСО прогнозира, че една концентрирана атака би могла да пречупи България в рамките на няколко месеца – най-вероятно през лятото.⁷¹ Близкоизточното командване, което ръководи операциите, решава, че географският обхват на атаките трябва да бъде разширен преди София да съумее да се възстанови. Освен това, командващите на флота предлагат атаки срещу черноморските пристанища и трафик.⁷²

Кординацията на бомбардировките на Съюзниците с българските партизани е буквално неизвестен факт от историята на страната през Втората световна война. Елизабет Баркър отбелязва само, че партизаните са искали повече атаки, за предпочитане с предварително предупреждение за самите тях.⁷³ От британска гледна точка, ефектът от бомбардировките се разглежда като допълнение към партизанските действия, като и двете подпомагат крайната цел на Великобритания – изваждане на България от Оста. Например, съществуват

69 FO371/37161, R12466, PWE memorandum, undated.

70 HS5/173, FORD memorandum, 25.01.1944.

71 FO371/43587, R2808, Force 133 appreciation, 10. 02. 1944.

72 AIR9/462, Cairo to Resident Minister, Algiers, 28. 01. 1943.

73 Barker, E. *British Policy*...p. 219.

добри стратегически аргументи, че Пловдив и Казанлък трябва да бъдат бомбардирани. И двата града са важни железопътни центрове, на 20 мили от които действат партизаните. Те биха могли „без съмнение да си осигурят значителни рекрути и окуражаване от срив, подобен на този в София.“⁷⁴

Самите комунисти са достатъчно предпазливи никога да не признаят връзката с британските въздушни нападения над България. Но когато са информирани от британските офицери за свръзка, партизанските водачи одобряват по принцип бомбардировките. Нещо повече, те искат да бъдат атакувани такива обекти в София и страната, които биха нанесли тежки щети на правителството, както в материален, така и в политически аспект. Същевременно, те предупреждават Съюзниците да избягват работническите квартали в София, за да не причиняват жертви сред тази част от населението, която е най-благоразположена към съпротивителното движение.⁷⁵ Доколкото са в състояние, Съюзниците спазват онова, което според тях е реален принос към взаимно изгодната връзка с българските партизани. След като възможностите за директен военен удар срещу България се отдалечава през пролетта на 1944 г., Великобритания желае да укрепи контактите си с местните бунтовници и да им даде някакво доказателство за добра воля. Всичко това пасва добре в модела на положителното отношение на Великобритания към българската съпротива в края на 1943 и първата половина на 1944 г. По-късното разочарование и разграничаване е резултат от практически съображения, а не от политически предразсъдъци.

Тъй като въздушната война е част не само от

74 AIR9/462, Cairo to Resident Minister, Algiers, 28. 01. 1943.

75 HS5/180, Bulgaria situation report, 23. 02. 1944.

британската, но и от съюзническата политика спрямо България, Британия търси и координация със Съветския съюз. По време на дискусиите на различни нива в Лондон относно въздушните нападения над България, през октомври 1943 г. Идън предлага да бъде информиран и Сталин. Всъщност и той, и Чърчил са приятно изненадани, че Сталин се оказва „изненадващо сговорчив“ по отношение на този план. И това се получава, въпреки че разрешението на Сталин не е необходимо, тъй като СССР не е в състояние на война с България. Форин офис също одобрява „участието“ на Сталин и иска да спечели, като оповести съветската подкрепа за бомбардировки над България. Но по този въпрос Съветите са по-скоро несъгласни и не желаят да бъдат открито свързвани с бомбардировките на Съюзниците. Подобна стъпка би намалила съветския престиж в момента, когато известни англофили се преориентират към Москва, точно поради резултатите от опустошителните въздушни нападения.⁷⁶ Съветите са готови най-много да откажат на българското правителство подкрепа при неговите контакти със съветските посолства в София и Анкара за посредничество относно спирането на въздушните нападения.⁷⁷ Така се увеличава натискът на СССР спрямо България и същевременно се подпомагат политически Съюзниците. Въпреки това, съветското правителство остава неопетнено в очите на повечето българи, за разлика от Великобритания.

От своя страна, позицията на правителството на

76 FO371/37161, R12382, Moscow to FO, 23. 10. 1943, PM to Eden, 24. 10. 1943; FO371/43589, R7420, Clutton, Sargent, 22. 03. 1944; Barker, E. *British Policy...*216–218; Boll, M. M. *Cold War...* p. 22.

77 Barker, E. *British Policy...*p.210, 211, 216, 219.

САЩ е по-умерена от тази на британците, въпреки че американски бомбардировачи участват в атаките срещу български цели. През февруари 1944 г. мисия на Службата за стратегически действия, която установява контакт с неофициални български представители в Истанбул, предлага временно спиране на бомбардировките, за да може да бъде изпратена българска мисия с мирни предложения. Идеята достига и до Чърчил, който категорично я отхвърля.⁷⁸ Мнението му, че София просто печели време до голяма степен е правилно, но непреклонността му уврежда още повече имиджа на Великобритания сред влиятелните политици в България.

Въпреки решимостта на Чърчил, важноста на българските цели, които са обект на чести анализи, очевидно пада. Към април 1944 г., без да се елиминира България като възможна цел, е даден приоритет на бомбардировките над Румъния и Унгария в опит да бъдат принудени да оттеглят войските си от Източния фронт.⁷⁹ Общият ефект от бомбардировките над България би могъл да бъде преценен като отчасти контрапродуктивен. От трите Съюзника, Великобритания е почти изключително идентифицирана с тях, с което си навлича враждебността на населението и елита, без особено големи практически ползи за военните ѝ цели или политическото положение.

СЕКРЕТНИТЕ ОПЕРАЦИИ В БЪЛГАРИЯ И СЪЮЗНИЦИТЕ.

Тъй като цялостната британска политика спрямо

78 FO371/43587, R2160, Resident Minister Algiers to FO, 01. 02. 1944; R2333, FO to Washington, 12. 02. 1944.

79 AIR9/462, Air Ministry to AFHQ Algiers, 04. 04. 1944; HS5/180, situation in the Balkans, 4 March 1944.

България не е формулирана в изолация от останалите Съюзници, британските специални операции също така изискват координация със съответните американски и съветски служби. Естеството на тези контакти е показателно за военновременните отношения в Голямата коалиция. По-специално, отношението на СССР се оказва в определени моменти решаващо за осъществяването на британските планове и по този начин създава насока за дългосрочните британски ангажименти в страната.

До средата на войната американското Главно командване показва малък интерес към България в съответствие с предпочитанията си да не се намесва особено решително на Балканите. През септември 1942 г. новосъздадената американска Служба за стратегически действия се съгласява да стане фактически подчинена на по-опитната УСО в Близкия изток, включително и на Балканите. Споразумението работи гладко до есента на 1943 г., когато полковник Уилиам Донован, началник на ССД, предлага на обединените началник-щабове на американската армия „дългосрочен план“ за България. Основната му цел е да се предизвика оттеглянето на българското правителство от войната. Тактиката предвижда подривна дейност, включваща „организация и направляване на партизанска война“ и пропаганда.⁸⁰

Британците са твърде недоволни от внезапния американски интерес към България. Самият Чърчил е яростен противник на каквито и да било американски акции на Балканите, независими от британско командване и контрол. Форин офис и УСО са единни в скептицизма

80 Boll, M. M. US Plan for a Post-war Pro-Western Bulgaria: A Little-Known Wartime Initiative in Eastern Europe. – *Diplomatic History*, vol. 7, no.2, 1983, 125-130.

си по отношение на американската инициатива.⁸¹ В подкрепа на твърдата реакция към предложението на ССД е увереността на британците, че притежават много по-обширни познания относно ситуацията в България и на Балканите. Но новата американска инициатива също така засилва усещането за неудовлетвореност поради нищожните резултати от работата до момента. Освен това британците осъзнават колко малко е нужно, за да се застраши цялата им несигурна позиция в страната, което би могло в този момент да има сериозни последици за региона. Налице са обаче и редки моменти, когато в своето недоволство УСО предвижда лесен начин за измъкване от българската задънена улица:

„Може би най-добрият начин е да се пуснат американците....Разбира се, те всички ще бъдат избити, но може да осъществят някой малък саботаж. Американците са по-добре приемани в България.⁸²

Бидейки нащрек относно потенциалното съперничество с американските специални служби, Форин офис и УСО все пак скоро разбират, че възможностите за пълно осъществяване на „дългосрочния план“ са минимални, тъй като малцина служители на американските служби се намират на Балканите или в близост до тях. Всъщност, в България самата ССД се фокусира върху дипломацията, като оставя британците да се занимават с провеждането на военните мисии и бомбардировките. Може да се разсъждава дали краткия интерес на САЩ към България ускорява британските усилия в страната към края на 1943 и началото на 1944 г., когато офицерите за връзка са най-активни и същевременно се осъществяват

81 Boll, M.M. *Cold War...* p. 11, 15–16, 28; Barker, E. *British Policy...* 118-120.

82 HS5/180, SOE Cairo, 12 June 1943.

бомбардировките.

Този разнотипен между западните Съюзници има временен тактически характер и въпреки че е дразнещ и за двете страни, не е сигнал за остър конфликт относно Северните Балкани. Всъщност, в по-спокойните моменти, УСО признава ползите от координацията с американските служби и дори приветства съветското участие в опитите му да влияе и да прониква в България.⁸³ Но търканията със Съветския съюз се засилват и се отразяват върху все по-обтегнатите двустранни отношения. Британското правителство може само да гадае за интензивността на съветските действия в България с оглед на традиционните руски интереси и като следствие от непрекъснатите дипломатически отношения между Москва и София. Докато внимателно разпространяват информация за британските специални операции, Съветите никога не признават открито пред Съюзниците за своите собствени подривни опити в България. В добавка на това и с оглед на традицията, те също така подозират Великобритания във всякакъв вид непрецизно съставени планове, в които основна роля играят специалните служби. Поради това представителите на УСО, съответно и тези на ССД в Москва, имат предимно представителни функции.⁸⁴

Преценявайки ограничения характер на своите контакти в България, към края на 1943 г. УСО се обръща към НКВД с молба за детайли относно развитието в тази страна. Британците очакват, че съветските служби

83 HS5/180, D/HT to AD and AD comments, 29 December 1943.

84 Deane, J.R. *The Strange Alliance*. John Murray, London, 1947, 27-33; Smith, B.F. *Sharing Secrets with Stalin: How the Allies Traded Intelligence 1941-1945*. Lawrence, UP of Kansas, 1996, p.188; HS5/173, FO to SOE Cairo, 09. 07. 1944.

притежават по-актуална информация, тъй като СССР поддържа отношения с България и е запазил посолството си в София. Отговорът, обаче, включва само общи политически насоки, които дават малко подробности за непосредствената ситуация.⁸⁵ През март 1944 г. УСО в Кайро предлага да се обвърже руската помощ относно България с британската за изпращане на руски представители в Италия, но това е блокирано от Форин офис.⁸⁶ Нищо не се променя до септември 1944 г., когато Червената армия се появява на дунавската граница на царството.⁸⁷ Трудно е да се разглежда това като нещо различно от съветското нежелание да споделя специфичните си познания или да признае съществуващите си ангажименти, а още повече за съвместни акции със западните партньори.

Към средата на 1944 г., въпреки сериозното недоволство, Форин офис се съгласява, че УСО трябва да възстанови контактите си с НКВД, най-вече за консултации. По това време българската секция в Близкия изток и УСО в Москва самостоятелно издигат идеята, че отново трябва да се поиска съветска помощ. Съставен е общ импровизиран план да се помоли НКВД „да заеме“ българския комунист и политемигрант Георги Андрейчин на УСО. Не е ясно как британците предлагат да бъде използван българинът и наистина, след известно обмисляне, идеята е изоставена като рискована и нереалистична. Въпреки това УСО продължава усилията си да получи оперативна

85 Barker. E. *Churchill and Eden at War*. Macmillan, Basingstoke, 1976. p. 274; Mastny, V. *Russia's Road...* 97-98; FO371/43587, R781, Balfour to FO, 13. 01. 1944; HS5/180, Moscow to FO 14 January 1944; FO371/43579, R775, Talbot-Rice to Dew, 04. 01. 1944; Даскалов, Д. *Жан...* с. 196.

86 HS5/180, Cairo telegrams, 7, 25-30 March 1944.

87 HS5/180, various correspondence, April -September 1944.

информация, най-вече проучвайки евентуални български контакти и места, където самолетите на Съюзниците да спускат доставките си.⁸⁸ Ако бъдат получени и употребени, тези доставки със сигурност биха укрепили връзките с българската комунистическа съпротива и биха поставили сътрудничеството със Съветите на нова основа.

УСО има основания да подозира, че Москва притежава богата информация за България. Наистина, извън дипломатическите отношения, по време на войната съветското правителство поддържа контакти с българските комунисти чрез Коминтерна и други тайни канали.⁸⁹ Георги Димитров, шефът на Коминтерна, също така е председател на Задграничното бюро на ЦК на БРП/к/ и всепризнат неин лидер вътре и извън страната. Димитров има безжични връзки с България, една пряка и една посредством Тито. Две радиостанции предават за страната от съветска територия.⁹⁰ Всички насоки, изпратени така до българските комунисти, по различни начини са одобрени и, в някои случаи, инспирирани от Сталин и съветското ръководство.⁹¹

В началото на войната съветското правителство забранява на българските комунисти да се готвят за въоръжено въстание и наместо това окуражава събирането на сведения за армията, а също формирането на въоръжени градски групи и партизански отряди в планините.⁹² Очевидно целейки да подкрепи българската

88 HS5/179, report on Bulgaria, 01. 03. 1943.

89 Lebedev, N. S. *Comintern...*72-80.

90 Bell, J. D. *The BCP...*р. 58; Даскалов, Д. *Жан...*184-185; Димитров, Г. *Дневник...*258-282.

91 Issussov, M. *Stalin and Bulgaria*. UI 'Sv.Kl.Ohridski', Sofia, 1991; Lebedev, N. S. *Comintern...*р. 175.

92 Даскалов, Д. Цит. съч., с. .281; Rachev, St. *Churchill...* р.

съпротива, но вероятно и за да я контролира, НКВД спуска с парашути и превозва с подводници български емигранти^{93*} до черноморския бряг още през 1941-1942. ⁹⁴ Но съветското правителство дава ясно да се разбере, че няма оръжие, което да отдели за българската съпротива.⁹⁵

Нито българските партизани, нито НКВД съобщават нещо по този въпрос на британските си колеги. Те не са информирани дори, че приблизително по времето, когато пристигнат британските офицери за свръзка, поне двама обучени в СССР български радиооператори са изпратени през Югославия.⁹⁶ Британските специални служби също така не подозират, че със знанието на Съветите БРП/к/ създава нелегални контакти с български опозиционни политици. Един от тях, Иван Багрянов, когато става премиер през юни 1944 г., дори обещава да смекчи полицейските и военните действия срещу партизаните в замяна на политически компромис с комунистите.⁹⁷

Нежеланието на съветското правителство да работи в България с британските служби достига до губелни за интересите на българските комунисти размери. През март 1944 г., когато времето най-после позволява изпращането

234; Lebedev, N .S. Op. cit., p.12; Bell, J. D.Op. cit., p. 60.

93 * Всички те са съветски поданици и служители на НКВД.

94 Bell, J. D. *The BCP...* p. 59; Валева, Е.Л. *Курс...*221-222

95 Първият случай, при който съветското правителство изпраща в страната оръжие и муниции е на 8 септември 1944 г., когато овладяването на властта от комунистите е предстоящо. Даскалов, Д., *Жан...* с. 281; Rachev, St. *Churchill...* p. 234; Lebedev, N .S. *Comintern...* p .12.

96 Rachev, St. Op. cit. p. 206.

97 Димитров, И. *Иван Багрянов-царедворец, политик, държавник*, АИ „Проф. Марин Дринов“, София, 1995. 65-66.

на британски материали за българската съпротива, УСО пита съветските ВВС дали биха могли да помогнат с организирането на доставките в Източна България. Освен това, Съветите са помолени да предоставят пленено германско оръжие, за което се знае, че Червената армия притежава, а българските партизани го познават. Изминават месеци преди британската молба да получи отговор: съветските въоръжени сили няма нито да изпратят оръжията, нито да осигурят сигурни места за доставките.⁹⁸

СССР показва подобно обструктивно отношение и към британските усилия за организиране на подвеждаща пропаганда в началото на 1944 г., която да внушава, че предстои сухопътна инвазия на Балканите. Любимата идея на Чърчил за отваряне на втори фронт в Източното Средиземноморие е подкрепена от Форин офис, но упорито отхвърляна и от американските военни, и от Сталин.⁹⁹ Но дори и балканска кампания да не е предстояща, страхът от нея би могъл да бъде все още експлоатиран и за военни, и за политически цели. Чрез подслушан дипломатически трафик британските служители знаят отлично за страховете на българския режим относно навлизането на англо-американски войски в страната. Тази заплаха се съдържа в британски позиви, разпръснати над България още през 1942 г. и по-късно в

98 HS5/180, SOE memoranda, 19. 03. – 06. 04. 1944.

99 Barker, E. *British Policy...* p. 124; Dilks, D. *British Political...* p. 28; Kent, J. *British Imperial...* p. 9; Barker, E. *Churchill and Eden...* p. 282; Campbell, Th. and G. C. Herring (eds.). *The Diaries of Edward R. Stettinius, Jr., 1943-1946*. New Viewpoints, New York, 1975. p. 214; Rothwell, V. *Britain...* p. 201; Kent, P.; Percival, M. *British - Romanian Relations, 1944 - 1965* PhD thesis, University of London, 1997. p. 16.

радиопредавания от Близкия изток.¹⁰⁰ В началото на 1943 г. София разглежда англо-турските преговори в Адана като особено застрашителни, защото се провеждат след несполуките на Оста в Северна Африка и на Източния фронт.¹⁰¹ Малцината български дипломати, които не вярват във възможността за балканска инвазия, са оптимистични, тъй като обикновено предсказват някакво западно споразумение със Съветска Русия, от което ще последва комунизацията на региона.¹⁰²

Но въпреки че Москва започва да засилва политическия си натиск върху българското правителство да скъса с Оста, СССР отказва да планира симулация на съюзнически военни действия край българското черноморско крайбрежие.¹⁰³ Подобна стратегическа измама в началото на 1944 г. би могла да помогне да се запазят в тайна планове за дългоочакваната от Сталин операция "Овърлорд", а вероятно да подкрепи и демарш на Москва в София. Съветският пропуск да се възползва от това, е поне отчасти мотивиран от желанието да се държи Великобритания далеч от България, дори ако това означава забавяне в излизането на страната от войната. Дали Сталин се е нуждаел от подобно забавяне, така че Червената армия да наближи и просъветските сили да се

100 Rachev, St. *Churchill*...p. 158-160, 221.

101 TsDIA – AMVnR, f.176, op.15, a.e.48, l.167-168, Ankara to Sofia, 05. 02. 1943.

102 *Ibid.*, a.e. 59, l.35, Madrid to Sofia, 31. 05. 1943, l.82, 07. 07. 1943 Budapest to Sofia, a.e. 60, l.37, Berlin to Sofia, 24. 07. 1943, l.75, Bucharest to Sofia, 27. 07. 1943, a.e. 67, l.5, Budapest to Sofia, 11. 10. 1943.

103 FO371/43587, R2241, Clutton, 11. 02. 1944; Barker, E. *British Policy*... p. 115, 122; Miller, M. L. *Bulgaria*... p. 115; Deane, J.R. *The Strange Alliance*...p.19, 41-42, 148.

подготвят по-добре за участие в управлението е въпрос, който излиза извън целите на настоящата статия.

Затрудненията на УСО и на Форин офис в България определено не са създадени от руснаците. Но Москва не изразява разбиране и подкрепа за искрените британски усилия за подпомагане на българската съпротива и влияние върху поведението на България във войната. Нещо повече, в името на Коалицията, Великобритания едва ли има възможност да протестира или да коментира публично съветското отношение. Затова тя понася сама негативите от отказа на Съветите за сътрудничество.

* * *

Минималната британска военновременна цел в България е излизането на страната от Оста. Първоначалният инструмент в тази насока през 1941-1944 г. са действията на УСО, които са замислени да дестабилизируют прогерманския режим чрез саботаж, пропаганда и политически натиск. Тези усилия в България, както и в други територии на Оста, се предприемат в подкрепа на цялостната стратегия на Съюзниците. Те щяха да са по-ефективни, ако се провеждаха в допълнение на планомерни военни операции и дипломатически инициативи. Логично, специалните операции щяха да паснат добре в плановете за евентуална офанзива на Съюзниците в Източното Средиземноморие или на Балканския полуостров, толкова желана от Чърчил и подкрепяна постоянно от Форин офис.

Не буди учудване, че всички британски институции, които имат работа с България по време на войната, смятат за свой приоритет военните съображения. Акциите се планират и оценяват според размера на физическите и политическите щети, които биха нанесли на българското

правителство и армия. Естествено, Великобритания има своите дългосрочни предпочитания за цялостната следвоенна ориентация на България, които отразяват необходимостта от съхраняване на традиционните британски интереси в региона. Това обаче определено е от второстепенно значение, което недвусмислено личи от факта на активната връзка на УСО с българската левичарска съпротива. Британските военни мисии при комунистическите партизани се ръководят предимно от краткосрочен прагматизъм. И ако продължителното сътрудничество с Гемето и неговите земеделци-пладненци съдържа известно обещание за увеличаване на британското влияние, Великобритания не успява да се възползва от него.

Британците демонстрират минимална загриженост относно крайните цели на съпротивителните групи, които подкрепят. Фактът, че федералистките републикански възгледи на Гемето се използват като основа за ранната фаза на съпротивата, ръководена от британските служби, не пречи на Форин офис да осуетява опитите на земеделския лидер в изгнание да преговаря с емигрантските правителства на съседите на България. Това прерасва в окончателен избор да не се подкрепят неговите политически аспирации. Такъв уж неутрален подход е смятан за най-полезен с оглед на непосредствената нужда от стимулиране на съпротивата вътре в България, а също така не обременява визията на Великобритания за следвоенните Балкани, която кристализира със значителни трудности. Съответно, при дейността си в България УСО съзнателно не се интересува от програмата на българските комунисти за следвоенното управление или връзките им с Москва. Военновременната помощ за комунистите би могла да се рационализира като

предпочитана пред тоталното изключване на България, но това обяснява и пълното недоумение на британците от липсата на сътрудничество от страна на Съветите относно инициативите в страната.

Голямото препятствие пред последователен и ефективен ангажимент с българската съпротива е ниската и нестабилна позиция на страната в общата стратегия на Съюзниците. Британските усилия достигат предела си за кратко след като България влиза в обсега на съюзническите ВВС, а времевите и географските фактори съвпадат в даден момент, за да привлекат повишено внимание към възможността за дестабилизация. Но за по-малко от година е постигнато много малко, особено след като подготовката е недостатъчна, логистиката трудна, а естеството на българската съпротива – предимно политическо. Страната след това бързо е понижена сред приоритетите на УСО с оглед на преместването на военния фокус върху други части на Балканите и Източна Европа.

По тези причини, ограничените възможности за британски специални операции в България са резултат от използването на ограничени ресурси. Комплексните отношения с Форин офис попречват на първоначалния подход на УСО. Малобройността на благоразположени елементи в българското общество и невъзможността да се осигури стабилен достъп до страната довеждат до ненадеждни контакти и случайни познания относно вътрешнополитическата ситуация. Като прибавим и липсата на сериозно политическо обвързване с бъдещето на България, в крайна сметка всичко това има за резултат създаването на прагматични временни съюзи. Може да се твърди, че връзките с УСО позволяват на българските комунисти да използват всяка една британска помощ,

изпратена в тяхна политическа подкрепа. Дълбока ирония се крие обаче във факта, че проявените прагматизъм и политическа неутралност всъщност изцяло предопределят състоянието на британските позиции в България в края на войната и непосредствено след нея.

POLITICIANS OR PARTISANS? THE FRUSTRATIONS OF BRITISH SPECIAL OPERATIONS IN BULGARIA, 1940 - 1944

Marietta Stankova

According to author's view the minimal British wartime goal in Bulgaria was the country's detachment from the Axis. The primary instrument for this in 1941 – 1944 were SOE actions which were conceived so as to destabilise the pro-German regime through sabotage, propaganda and political pressure. These efforts in Bulgaria, as in other Axis territories, were undertaken in support of the overall strategy of the Allies: they would be most effective if carried out to supplement regular military operations and diplomatic initiatives. Logically, special operations would fit well into plans for a possible Allied offensive in the Eastern Mediterranean or the Balkan Peninsula as cherished by Churchill and continuously supported by the FO.

Unsurprisingly, all British authorities dealing with Bulgaria during the war prioritised military considerations. Actions were planned and assessed by the amount of physical and political damage they would inflict on the Bulgarian Government and army. Naturally, Britain had its long-term preferences for the overall post-war orientation of Bulgaria which reflected the need to preserve traditional British interests in the region. That this was of distinctly

secondary importance is unambiguously borne out by the fact of the proactive SOE association with the Bulgarian left-wing resistance. The British Military Missions to the Communist Partisans were guided by little more than short-term pragmatism. And if the prolonged co-operation with G.M.'s Pladne Agrarians contained some promise for increased British influence, Britain failed to capitalise on it.

Britain showed scarce concern as to the ultimate intentions of the resistance groups it supported. The fact that G.M.'s federalist republican outlook had been used as the focal point for early British-led resistance did not prevent the FO from obstructing the exiled Agrarian leaders' attempts to negotiate with the emigrï governments of Bulgaria's neighbours. This amounted to a deliberate choice not to support their political aspirations. Such allegedly neutral approach was thought to be most beneficial with regards to the immediate necessity of stimulating resistance inside Bulgaria and would also not prejudice Britain's post-war vision of the Balkans which was crystallising with considerable difficulty. Accordingly, SOE involvement in Bulgaria was also consciously uninterested in the Bulgarian Communists' program for post-war government or links with Moscow. War-time help to the Communists too could be rationalised as preferable to a total exclusion from Bulgaria but this then explains the utter British perplexity at the lack of co-operation on the part of the Soviets for initiatives in Bulgaria.

The greatest obstacle to a consistent and effective engagement with the Bulgarian resistance was the low and unstable position of the country in the overall Allied strategy. British efforts flourished briefly after the country entered the range of the Allied airforce, factors of time and geography momentarily converging to draw increased attention to the

possibility of destabilising Bulgaria. Yet, in less than a year little could be achieved, especially since there had been insufficient preparation, the logistics were difficult and the nature of the Bulgarian resistance was mostly political. The country was then quickly downgraded as an SOE priority in line with the move of military focus elsewhere in the Balkans and Eastern Europe.

The limited opportunities for British special operations in Bulgaria were then the result of the commitment of limited resources. The complex relationship with the FO handicapped SOE's initial approaches. The scarcity of favourably inclined elements of Bulgarian society and the inability to establish stable routs into the country led to unreliable contacts and haphazard knowledge about the political situation in Bulgaria. Coupled with the lack of serious political commitment to the future of Bulgaria, this eventually resulted in pragmatic temporary alliances. It can be argued that the SOE connection allowed the Bulgarian Communists to use whatever British aid was sent to their own political advantage. It is deeply ironic that British pragmatism and political neutrality in fact severely prejudiced Britain's position in Bulgaria at the end and immediately after the war.